

BABUS ANTAL

Hat könyv a vörös holokauszt irodalmából

2. rész

BABUS ANTAL (1960) Budapest

AZ ÚR VEZETETT ENGEM

Walter J. Ciszek SJ – Daniel L. Flaherty SJ: Az Úr vezetett engem. A hit erejével a Szovjetunió poklában

A Gulag-irodalom egészen különleges darabja Walter J. Ciszek jezsuita szerzetes könyve. (A saját bevallása szerint a gyenge stílusú Ciszeknek gondolatai végleges formába öntésében segített rendtársa, a könyv társszerzője, Daniel L. Flaherty.) A velünk született élet- és túlélési ösztön minden embert, akinek az jutott osztályrészül, hogy kommunista rendszerben éljen, arra sarkallt, hogy próbálja elkerülni a Gulag poklát. Akadt azonban kevés, mondhatnám, „örült” kivétel is. Közülük az egyik Walter Ciszek volt. Ő nem megúszni akarta a légereket, hanem oda akart kerülni, ott kívánt lenni a pokolban, osztozni akart a rabok sorsában. A lelkiismerete azt követelte, hogy együtt szenvedjen a rabokkal. A Gulag volt a sorsa: összesen huszonhárom évet töltött a Szovjetunió börtöneiben, táboraiban, száműzetésben.

Ciszek életútja és életpéldája regénybe illő. 1904-ben született az USA-ban, lengyel emigráns szülők gyermekeként. Verekedős, bunyózni tanuló, zabolázhatatlan kamasz volt, de tizennégy évesen váratlanul megszólította az Úr: megtért, és elhatározta, hogy a papi hivatás útjára lép. 1928-ban édesapja heves ellenkezése dacára belépett a jezsuita rendbe, és megkezdte noviciátusát. A lelki vezetője elégedetlen volt vele, el akarta tanácsolni Jézus katonái közül, de Ciszek összeszedte magát, és maradhatott. A fogadalmas szerzetesek előtt 1929 elején olvasták fel XI. Pius pápa levelét, amelyben jezsuita önkénteseket toborzott orosz misszióba. Ciszeken áramütésként cikázott végig a felhívás, s már a felolvasás alatt megértette, hogy ez az ő élethivatása, az Úr erre a munkára hívta el őt. Olthatatlan vágy ébredt lelkében, hogy az ateista, keresztényüldöző Szovjetunióba menjen missziós munkára. Előbb azonban még Rómába indult, mert az újonnan alapított Collegium Russicumban 1929 novemberében kezdődött az első tanév. A Vatikán eredeti elképzelése szerint itt képezték ki azokat a katolikus papokat, akik majdan, ha a kommunista rendszer összeomlik, vagy ha türelmesebb lesz az egyházak iránt, a Szovjetunióba mennek térítőmunkára. A hallgatók tanulmányozták a bizánci rítust, a keleti keresztény egyház teológiáját, szertartásait, és persze oroszul tanultak. Ciszeket 1937-ben szentelték pappá, ő volt az első bizánci rítusú amerikai katolikus pap. A Szentsek azonban józanul belátta, hogy akit 1937-ben a Szovjetunióba küld hittérítőnek, azt a halálba küldi, és jobb időkre, valamint „bevetésre” várva Ciszek a kommunista „mintaország” határánál közelében, a kelet-lengyelországi Albertynban kezdte meg szolgálatát. A gondviselés, a történelmi események azonban váratlanul Ciszek malmára hajtották a vizet. 1939 szeptemberében Hitler lerohanta Lengyelországot, és kitört a második világháború. A lengyel polgári lakosság a szovjet határ túloldalára menekült. Papi mivoltát eltitkolva Ciszek a híveivel tartott, hogy lelki támaszt nyújtson a rászorulóknak. Az események alakulásában az isteni gondviselést látta: végre megérkezett oda, ahová évek óta vágyott – orosz földre, a Szovjetunióba. A lengyel menekültekkel együtt tehervonaton tette meg a 2400 km-es utat az Urálba, Csuszovojba. 1941. június 22-én Hitler a Szovjetuniót is megtámadta, s az NKVD, a szovjet titkosszolgálat rögvest letartóztatta Ciszeket, mert ekkor már tudták nemzetiségét, eredeti nevét, hivatását, tudták, hogy hamis papírokkal érkezett a Szovjetunióba. Azzal vádolták, hogy vatikáni kém. Sötétzárkába csukták, gumibottal verték, úgy próbálták vallomásra bírni. Az uráli belügyisek nem tudták megtörni Ciszeket, ezért két hónap múlva átszállították a hírhedt moszkvai börtönbe, a Lubjankára. Ciszek eltűnt a világ szeme elől, s a következő öt évet nagyrészt magánzárkában töltötte. A magánzárka a legbiztosabb út volt a megőrülés felé, csak a rendíthetetlen lelkületű emberek úszták meg ép elmével. Akik kibírták, egybe-

hangzóan úgy nyilatkoztak, hogy nehezebb volt, mint maga a láger. Ciszeket folyamatos kihallgatással gyötörték, a legváltozatosabb eszközökkel próbálták hamis vallomást kicsikarni belőle. 1942-ben árammal sokkolták, bekábítószerezték, és végül kikényszerítették belőle a beismerő vallomást, hogy kémkedett. Tizenöt év javító-nevelő lágerban letöltendő büntetést szabtak ki rá, de további négy évig még a Lubjankán raboskodott, többnyire magánzárkában. Annak tudatnak a súlya alatt, hogy gyengének bizonyult, hogy az NKVD-nek sikerült fölébe kerekednie, Ciszek majdnem összeomlott. Jellemző alázatára, kibúvót nem kereső lelki emelkedettségére, hogy az elektrosokkról és a kábítószerről egy szót sem ejtett a könyvében, az csak külső forrásból derül ki.

1946-ban vonattal a négyezer kilométerre fekvő Krasznajarszkba vitték, majd húsznapos hajóúttal Norilszkba. Aki megtette, ezt a hajóutat a legborzalmasabb megpróbáltatásnak nevezte. Büntetése nagy részét Ciszek északon, a legkegyetlenebb, leghírhedtebb lágerekben, Dugyinkán, Norilszkban és Kajerkánban töltötte le, ott, ahol a Jenyiszaj a Jeges-tengerbe ömlik. Szenet lapátolt uszályhajókba, később szénbányában dolgozott. Egy évvel később egy érckohó építésére helyezték át, majd két esztendeig újra bányában dolgozott. A tizenöt éves büntetése letelte után a lágert elhagyhatta ugyan, de a vidéket nem, Norilszkban és Krasznajarszkban morzsolta tovább a száműzetés éveit. A hatóságok eleinte szemet hunytak fölötte, hogy gondozta a helyi katolikus közösségeket, de rövid idő múlva a dél-szibériai Abakan városába száműzték, ahol autószerelőként kereste kenyerét. 1963-ban két szovjet kémért cserébe engedélyezték neki, hogy hazatérjen az USA-ba. Ciszeket 1942-ben hivatalosan halottnak nyilvánították, családtagjai, rendtársai misét mondtak a lelki üdvéért, éppen ezért huszonegy évvel későbbi „feltámadása”, majd hazatérése csodaszámba ment. Életének hátralévő huszonegy évében, 1984-ben bekövetkezett haláláig lelki vezetőként szolgált a pennsylvaniai katolikus és jezsuita egyetemen Scrantonban, valamint a keleti kereszténységet kutató központban dolgozott.

Megkerülhetetlen kérdés, hogy Ciszek honnan merített erőt a szovjet pokol túléléséhez. Ciszek a „nagy bukását” tartotta élete fordulópontjának, amikor a magánzárkában, kínzások és kábítószert hatása alatt megtört, és aláírta a vallomását. Ettől kezdve *teljesen* lemondott saját akaratáról, és *mindenben* isteni akaratot és gondviselést látott. Megkönnyebbült, úgy érezte, hogy megtisztult, hogy tisztítóútzbe került. Ezentúl mindenben Istenre hagyatkozott, minden rosszat, minden megpróbáltatást engedelmes szívvel fogadott el: „Mindig meg voltam győződve arról – végig a Szovjet-unióban töltött huszonhárom év alatt –, hogy Isten azt akarja, hogy ott legyek; és akármit csináltam – legyen az fontos vagy sem –, valamilyen módon megerősített ebben a hitemben, meggyőződésemben és az ő akaratában.”

A jezsuiták a rendalapítás óta kitűntek missziós tevékenységükkel. Nagy sikereket értek el Latin-Amerika őslakosainak megtérítésében, s a kereszténységet olyan ősi kultúra földjén is meghonosították, mint India. Egészen Japánig eljutottak, s a rend egyik büszkesége és legnagyobb szentje, Xavéri Szent Ferenc is ott szenvedett mártírhalált. Walter Ciszek nem került a jezsuita vértanúk közé, de biztos elmondható róla, hogy nemcsak rendjének, de az egész katolikus egyháznak is az egyik leghitelesebb 20. századi hitvallója volt. 1990-ben méltán kezdődött meg boldoggá avatási ügyének hivatalos eljárása. (*Jezsuita, 2016*)

CISZEK ÉS SZEREDNYEI, AVAGY AZ ÁLDOZAT ÉRTELME

Volt szó róla, hogy természetes emberi törekvés, sőt nyugodtan mondhatjuk, ösztön, hogy az ember túl akarja élni a háborút, át akarja vészelné a történelem viharait, hogy igyekezett megúszni a Gulagot és a málenkij robotot is – a sor hosszan folytatható. Sőt, még arra az emberi gyengeségre is található felmentés, hogy aki tehetett, igyekezett minél enyhébb lágerba kerülni, a lágerban pedig azon volt, hogy minél könnyebb munkát végezzen, inkább a konyhán, mint az erdőirtáson vagy a bányában dolgozzon. Ez a sokaság, a hétköznapi emberek útja. Láttuk azonban, hogy a Gulagon is akadt kevés kiválasztott, aki nem hártotta el magától a szenvedés kelyhét, hanem fenéig ürítette. Ilyen kiválasztott volt Szerednyei János, Tábori Nándor, Walter Ciszek. Ez ellentmond a józan észnek, az ilyen viselkedést esztelenségnek, örültségnek tekinti a hasznos, a földi gondolkodás. Rózsás Jánosnak, a Gulag legismertebb magyar foglyának klasszikus művéből, a *Keserű ifjúságból* tudjuk, hogy ezt az embertípust a lágerban hülyének nézték, mert a lágerban fordított értékrend uralkodott:

„Ha valakire azt mondták, hogy becsületes, az a legtöbbek szemében annyit jelentett, hogy az illető bolond, vagy legalábbis nem egészen normális.”¹ (Sajnos ez a passzus a Püski-féle kiadásból valami oknál fogva kimaradt.) Az egykor felkapott baloldali francia világsztár filozófus, Jean-Paul Sartre is csak eddig a szintig jutott el. Beárazza őt, amit az áldozatot hozó emberről mond: „Az áldozatot hozó típus természetétől fogva korlátolt. [...] Ez egy hajmeresztő típus. Egész életemben az áldozat ellen harcoltam.” Sartre nem lépett át a vízválasztón, a Gulagot működtetők oldalán rekedt. A Gulag-vizsgáig el sem jutott, már a „felvételi” előtt, a szabad világban megbukott. Ellenben a fentebb felsorolt katolikus papok kiélezett helyzetben sem találtattak könnyűnek, a Gulagon is meg tudták őrizni méltóságukat, emberségüket, hitüket, volt erejük feláldozni magukat másokért. Az állatvilágban ismeretlen az áldozat, az erősebb győz, áldozathozatalra csak az ember képes. Az áldozat azt jelenti, hogy lemondok valamiről, ami az enyém, és másnak adom: Istennek vagy az embertársaimnak. Az áldozat az ösztöneinkben hol izzó, hol lappangó létfenntartó ösztön és önzés, a bennünk rejlő vadállat megzabolázása. Lemondás önmagunkról. Éppen ilyen megfontolásból vallotta a fiatal Fülep Lajos, hogy a kultúra áldozat, és éppen ezért ez a legtalálhatóbb meghatározása a kultúra fogalmának. Az emberi civilizáció az áldozattal kezdődik. Ezért vízválasztó az áldozathoz való viszony.

Walter Ciszek és Szerednyei János a Gulag hősei és szentjei voltak. Életpályájuk sok közös vonást mutat. Mindketten önként mentek a Szovjetunióba, a lágerben mindketten élmunkások voltak, nem lógtak, nem sunnyogtak, nem kerülték a munkát, hanem példát mutattak rabtársaiknak. Figyelemre méltó, hogy Szerednyei is, Ciszek is szláv gyökerekkel rendelkezett. Bár Szerednyei hazáját forrón szerető magyar hazafi volt, szlovák gyökerekkel bíró családban született, a magyarosítás előtti neve Szloboda volt. Ciszeknek pedig Lengyelországból vándoroltak ki a szülei az Egyesült Államokba. Az elvilágiasodott, metafizikai gyökereit nagyrészt elveszített 20. századi keresztény kultúrkörben, Európában a szláv népekben maradt meg a legtöbb fogékonyság a vallási értékek, a lelki élet iránt, tehát némileg törvényszerűnek is tekinthetjük, hogy éppen ilyen családi háttérrel járták be a szentekére emlékeztető életútjukat. A végzet, az isteni gondviselés vagy a vak véletlen azonban úgy akarta, hogy csak az egyikük élje túl a földi poklot. Sorsukban sok a közös vonás, de van egy sajnálatos, lényeges különbség is: Walter Ciszek immár méltán világszerte ismert, példája sokakat lelkesít, megindult boldoggá avatási eljárása. Szerednyei Jánosnak magyar sors jutott – még itthon sem ismerik.

EGY KARRIERISTA AZ ÁLDOZAT SZEREPÉBEN

Vladimír Rott: A sors ellenében I. Szenvedésből vigasz

Vladimír Rott kamaszkora óta vezetett naplójából, valamint a családi levelezésből kerekítette ki saját maga és a családja történetét, ami egyben kortörténet is – az ő szemszögéből. Az ember kissé tanácstalan, hogy miért éppen *A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszer munkások emlékére* pénzügyi alapjának támogatásával kellett megjelentetni ezt a kötetet – ráadásul immár másodjára –, hiszen sem Rottot, sem családtagjait nem hurcolták el Magyarországról. Vladimír Rott pedig, bár igyekszik mártírfénybe vonni magát, a kommunista rendszernek nem áldozata, hanem ügyesen érvényesülő karrieristája volt. A korszakot ismerők előtt ez teljesen világos.

A Róth család viszonylagos jólétben élt a Miskolc melletti Garadnán, de Vladimír édesapja, Róth Ferenc (ő még „th”-val írta a nevét), mint oly sokan az 1930-as években, szabad elhatározásából a Szovjetunióban telepedett le. A nagy gazdasági világválság éveiben sok nyugati-európai és amerikai állampolgár keresett munkát szovjet földön, a bevándorlók nagyobbik részét azonban, főleg az értelmiségieket, ideológiai meggyőződés fűtötte. Baloldali körökben felkapott hely volt ezekben az években a szovjetek országa. Lincoln Steffens, a maga korában ismert baloldali amerikai író szavival élve: meg voltak róla győződve, hogy „manapság minden út Moszkvába vezet”. Róth Ferenc erdész együtt úszott az árral, felült a korszenvedélynek, s a jobb megélhetés reményében, de még inkább politikai illúziói hatására ő is kivándorolt a Szovjetunióba. 1931-ben feleségével és két fiával Bobrujszkba, egy belorusz kisváros fafeldolgozó üzemébe került. 1935-ben fölvette a szovjet állampolgárságot. Eleinte jól ment a családnak, az emberek közötti egyenlőséget hirdető országban

cselédet tartottak, élvezték a külföldieknek járó előjogokat, Róth Ferenc magasabb fizetést húzott, mint a szovjet munkások, s a kizárólag külföldieknek fenntartott boltokban, az Insztabban és a Torgszinban vásárolhatott. Vladimír úgy beszél erről, mint a világ legtermészetesebb dolgáról, egy szót sem veszteget arra, hogy miközben szülei a valutás üzletekben költhették el fizetésüket, a Szovjetunióban az 1932–33-as erőszakos kollektivizálás idején, amikor szétverték az egyéni parasztgazdaságokat, és a parasztokat kolhozokba kényszerítették, a mesterségesen előidézett éhínség következtében a legóvatosabb számítások szerint is hétmillióan pusztultak el. Róth Ferenc ígéretesen indult pályáját azonban elvágta a történelem. A forradalom elkezdte felfalni a gyermekeit, és az 1937–38-as sztálini tisztogatások során ő is Kolimán találta magát. Nyolc évre ítélték árulásért, de büntetése letelte után sem engedték vissza a szárazföldre, családjától tizenötezer kilométerre, a kegyetlen éghajlatú Kolimán kellett leélnie hátralevő éveit. 1950-ben máig tisztázatlan körülmények között nyoma veszett: erdőfelmérésre indult a tajgába, és nem tért vissza. Vladimír úgy látja, hogy a tragédia ellenére „...a papa letartóztatása a »nagyon könnyű« esetek közé tartozott. Csak őt vitték el, és még írt is. Nagyon sok fogolytól tagadták meg a »levelezés jogá«-t, ami az esetek többségében azt jelentette, hogy agyonlőtték...” Róth Ferencnek azonban nem sok öröme származott a levelezési jogából, mert a felesége nem kényeztette el. Panaszkodott is miatta: „gondom csak miattad van, Rizuskám. Hiszen tíz évig nem írtál.”

A családfő letartóztatása után feleségét és fiait a nép ellensége hozzátartozójának nyilvánították. A kis Vladimírnak újra és újra fel kellett állnia az iskolában, és az osztálya előtt el kellett mondania, hogy „apám, Rott Ferenc a nép ellensége, letartóztatták, börtönben van. Az MVD² szervei ártalmatlanná tették, és elszigetelték a társadalomtól. Ez így helyes.” Embertelen, megalázó helyzet, a Rott fiúk mégis megtalálták az életben a számításukat. Az idősebbik hegedűművész lett, Vladimír pedig mérnöki diplomát szerzett a tomszki műegyetemen. Zenei képzettségének azonban ő is sokat köszönhetett, az egyetem esztrádenekarának hegedűseként körbehaknizta a Szovjetuniót. A zenekarban Vladimír nem egy volt a többi zenész között, hanem komszomol-vonalon futott, a zenekar bizalmija, szervezeti vezetője volt. Az egyetem elvégzése után is folyton nyüzsgött, első munkahelyén, a tomszki darugyárban társadalmi munkájával hívta fel magára főnökei figyelmét: faliújság-felelős volt. Mivel az érvényesüléshez jól jött a párttagság, Vladimír belépett a kommunista pártba, és nem is akármilyen körülmények között: „elmentem a tervezőiroda pártsejtjének titkárához, és azt mondtam, be akarom adni a jelentkezésemet. Még soha életemben nem hallottam olyanról, hogy valaki saját maga kezdeményezte volna a párttagságot, ezért aztán nem csodálkoztam, hogy a titkár megörült.”

Az 1960-as évek Szovjetuniójában az önálló lakás elérhetetlen vágyalom volt egy átlag szovjet állampolgár számára. Tomszkban is nagy volt a lakásínség, Vladimírnek mégis sikerült elintéznie, hogy kétszobás lakáshoz jusson, holott csak egy ágyra volt jogosult a négyszemélyes szobákból álló munkásszálláson. Amikor értesült róla, hogy Togliattiban autógyár épül, ahol majd a LADA személykocsikat gyártják, felettései megtévesztve kijárta, hogy a szovjet autógyártás fellegvárába kerüljön. Költözése előtt még sebtében lebonyolított egy lakáscserét: „némileg manipuláltam a család lakáshelyzetét. Józsit [a bátyját – B. A.] átköltöztettem kétszobás lakásunkba, anyámat pedig abba az egyszobásba, ahol addig a bátyám lakott.” Togliattiban Vladimír életszínvonala érezhetően emelkedett: új, háromszobás lakásba költözött, a gyárban pedig magasabb volt a fizetés, mint bármely más szovjet intézményben.

Vladimír azonban még jobb életkörülmények közé vágyott. Fejébe vette, hogy rokoni kapcsolatokat kihasználva áttelepül Magyarországra. Ami egy szovjet kisember számára a vágyak netovábbja volt, Vladimírnek sikerült elérnie: elutazhatott a „legvidámabb barakkba”. A magyarországi rokonok azonban nem fogadták olyan tárt karokkal, mint ahogy Vladimír elvárta. Volt mit féltetniük, a kommunista rendszer elitjéhez tartoztak. Vladimír unokatestvére, Láncos János az IBUSZ vezetője volt. Egy ilyen bizalmi állást akkoriban nem adtak ingyen! A nem eléggé szívélyes fogadtatásért Vladimír sajátos módon vett elégtételt: „leleplezte” unokatestvérét: „...Láncos János eredeti neve Landsmann Ármin volt, de azokban az években, amelyekben a szocializmus építése folyt Magyarországon, az ember jól tette, ha eltitkolt egy ilyen nevet, aminthogy a származását is.” Az ilyen „mesével” azonban csak egészen tájékozatlan embereket lehet félrevezetni, hiszen a titkosrendőrség mindenkiről mindent tudott. Láncos-Landsmann magas beosztása éppen annak a bizonyítéka, hogy Kádár János Magyarországon semmi hátránnyal nem járt a zsidó származás.

Vladimírnak azonban nemcsak az adatott meg, hogy eljusson a szocialista tábor „legvidámabb barakkjába”, hanem még azt is sikerült elintéznie, hogy a turistacsoportját fogadja az egyik legbefolyásosabb kommunista funkcionárius, Münnich Ferenc. Az eseményről a Népszabadság és a Magyar Nemzet is beszámolt. Münnich személyesen ismerte Róth Ferencet, ez szolgáltatta az ürügyet a találkozásra.

Vladimír szívósan dolgozott áttelepülési tervén, és nősülése után a feleségét is sikerült magával vinnie Magyarországra. Hazánktól a felesége is el volt ragadtatva. Igaz, az elragadtatás egy kis-próza, mondhatnám, földhözragadt okban gyökerezett: „már az első este örökre meghódította [a feleséget – B. A.] Magyarország, amikor a vacsora után sétálni mentünk. Egy kis élelmiszerboltban ugyanis megszámlolta, és húszféle kolbászt látott.”

Vladimír életének sorsdöntő találkozására is nálunk került sor. Megismerkedett Kanadába vándorolt rokonával, Weltmann Józseffel, aki akkor már Joe Weltmann névre hallgatott. Joe nem a fellegekben járó idealista típusa volt. Bár az általános iskolának csak négy osztályát végezte el, milliomos építési vállalkozóvá nőtte ki magát. Már az első alkalommal a lényegre tért, kerek perccel megkérdezte, hogy mennyi pénz van a tanult mérnök rokon és felesége bankszámláján: öt rubel volt. Joe számláján egymillió – dollárban. Joe elhúzta Vladimír előtt a mézesmadzagot: sorsa a saját kezében van, csak tőle függ, hogy meggazdagodik-e, és önzetlenül felajánlotta támogatását. Vladimír és felesége új célt tűztek ki maguk elé: mindenáron elhagyják a Szovjetuniót, ami az 1970-es évek-re, „hála” a kommunista „kísérletnek”, már letarolt vidék volt, s a szabad világba távoznak. Mindent e célra rendeltek alá.

A Joe-val való találkozás más szempontból is vízvázasztó volt Vladimír életében. Joe vitte el életében először kóser étterembe és zsinagógába. Éppen akkoriban, 1971-ben kezdődött el a zsidóság tömeges kivándorlása a brezsnyevi Szovjetunióból. A zsidóság emigrációja az USA és a Szovjetunió közötti tárgyalások középponti kérdésévé vált, az USA a kereskedelmi kapcsolatától a hitelek folyósításáig sok mindent ettől tett függővé. A kivándorlás engedélyezése kivételezett bánásmódról tanúskodik, mert a szovjet állampolgárok nagy része még a hazáján belül sem utazhatott szabadon. 1935 és 1974 között a falvak lakóinak és a kolhozparasztoknak nem volt személyi igazolványuk, és ennek hiányában még a szomszéd faluba is csak a kolhozelnök engedélyével mehettek át. Ha pedig engedély nélkül mégis útra keltek és elkapták őket, két év szabadságvesztést szabhattak ki rájuk.

Vladimír felismerte a történelem kínálta lehetőséget, s az ateista, internacionalista légkörben felcseperedett homo sovieticus egy csapásra ráeszmélt zsidó gyökereire, és kihasználta a származása kínálta előnyöket. A származás a házasságkötésében is érezhető szerepet játszott. Magas rangú pártkader lányát vette el feleségül, Iya Gutermant. Iya édesapja egykor a mongol-burját minisztertanács elnöke volt, a könyvében azonban Vladimír sokkal inkább Iya bolsevik aktivista édesanyjának zsidó származását emeli ki.

Vladimír a kanadai rokonok segítségével akart kivándorolni, de utazási kérelmét a szovjet hatóságok a legkülönbébb ürüggyel rendre elutasították. A KGB-nek volt alapja attól tartania, hogy Vladimír többre készül, mint rövid rokonlátogatásra, mert például 1974-ben hozzávetőleg 21 ezren távoztak el izraeli vízummal a Szovjetunióból. Vladimír radikális lépésre szánta el magát: levelet írt Leonyid Brezsnyevnek, és lemondott szovjet állampolgárságáról, de levelét a KGB elcsípte, és visszavonatta vele lemondó nyilatkozatát. Végül a KGB-t kijátszva, beteg, agg édesanyjával együtt 1974-ben Vladimírnak mégis sikerült Torontóba repülnie, ahonnan azután „elfelejtett” vizszatérni. Harminckilenc évesen új életet kezdett. Rövid időn belül követték felesége és gyermekei, majd pár éven belül a bátyja családja is. Kanadában átértékelté magyarországi emigrációs tervét is: „Ma, amikor sok év elteltével visszanézek, nem győzők hálát adni a Mindenhatónak, hogy akkor nem segített abban, hogy csöbörből vödörbe kerüljek.” Magyarország tehát érdektelenné vált számára, s részben azért, mert Kanadában nem húsz, hanem ötvenféle kolbász volt kapható. Ez nem vicc, a kanadai „kolbászstatisztika” a 448. oldalon olvasható! Le kell vonnunk a szomorú tanulságot: Vladimír eminens megtestesítője az „Ahol jól megy a sorom, ott a hazám” (Ubi bene, ibi patria) elvének.

Néhány mondat erejéig érdemes kitérni Vladimír Rott történelemszemléletére. Élete során a kordivatot követte, nem lógott ki a sorból. Bár édesapja a Gulagon sínylődött, ez sem érlelt meg benne önálló, a kommunista rendszert bíráló politikai véleményt. Ellenben, miután az SZKP XX. kong-

resszusán „...leleplezték a sztálini korszak gonoszságait, rövid időre zavar és üresség uralkodott el rajtam, ahogy sok más emberen is”.

A kivándorlás kérdésében is, édesapjához hasonlóan, a korszakhoz idomult, és követte a zsidóság nagy nemzetközi mozgását. Azzal a különbséggel, hogy az 1930-as években Róth Ferenc a Szovjetunióba vándorolt be, a fia pedig az 1970-es években a Szovjetunióból vándorolt ki.

Rott történelemlátása többnyire leegyszerűsített, de egy alkalommal, a zsidóság és a Szovjetunió viszonyáról szólva egészen a kocsmai beszélgetések színvonalára süllyed. Sztálin halálát és a zsidóság sorsát összekapcsolva elereszti a fantáziáját: „Először nehéz volt fölfogni, hogy »minden idők és népek nagy vezére« is megbetegedhet. Aztán évek telnek el, és belereszketünk a felismerésbe, hogy az, aki egykor még sok életben lévőnek halálos fenyegetést jelentett, éppen Purim ünnepén távozott ebből a világból. A rá következő Haman titokban kiadta a parancsot, hogy építsenek barakkokat Szibériában, és a transzszibériai vasúttól létesítsenek szárnyvonalat, egyenesen a Bajkál-tóba, hogy abba fussanak a zsidókkal teli vagonok, akiknek tömeges deportálása és megsemmisítése még a közelmúlt terve volt.” Gennagyij Kosztircsenko, a kiváló liberális történész – hangsúlyozom: liberális –, a téma legjobb ismerője több ízben nyomatékosan kifejtette, hogy semmilyen dokumentum nem támasztja alá a zsidók Szibériába történő deportálásáról terjesztett mendemondákat, sőt, a mítosz kialakulásának történetét is feltárta, ennek ellenére Rott ragaszkodik a mítoszhoz és a Bajkál-tavas fantazmagóriához.

Vladimír a történelmi eseményeket abból a szempontból ítéli meg, hogy neki és a családjának hogy megy a sora. Valószínűleg ezért szaladt ki a száján egy olyan unortodox, politikailag nem korrekt megállapítás, hogy „Sztálin sokkal rosszabb volt, mint Hitler”. Hasonló szellemben nyilatkozik apja Kolimán átélte tizenkét évnyi szenvedéseiről is, mondván, valószínűleg inkább a gázkamrát választotta volna.

A Horthy-Magyarországnak a zsidóság sorsában játszott szerepéről viszont meglepően józan és higgadt megállapítást tesz: „A második világháború éveiben a Horthy vezette Magyarország nem adta ki zsidó lakosait, bár Németország szövetségese volt. A tragédia 1944 elején történt, amikor a német hadsereg bevonult Magyarországra, s a hatalom közelébe kerültek a magyar fasiszták és nyilasok.”

A nem kevés kritikai megállapítás ellenére, mindent egybevetve elmondható, hogy ha megfelelő tájékozottsággal olvassuk, a *Sors ellenében* érdekes olvasmány. Érdekes, mint minden olyan könyv, amelyet lendülettel írtak meg, s amelynek szerzőjét nem kínozták kétségek. (*Orpheusz*, 2016)

EGY BÁNSÁGI NÉMET AJKÚ MAGYAR CSALÁD KÁLVÁRIÁJA

Schiff Júlia: Bogáncsos táj. Egy kitelepített feljegyzései

A Szovjetunióba málenkij robotra elhurcolt, valamint kitelepített anyaországi honfitársaink sorsáról, szenvedéseiről is elenyészően keveset tudunk, a trianoni határon túl rekedt magyar állampolgárokról viszont szinte semmit. Schiff Júlia, egy bánsgai elmagyarosodott német családban született, ma már Németországban élő író nő dokumentumregénye ebbe az ismeretlen világba enged bepillantást. Naplószerű családregegye megrendítő olvasmány, amelyben a főhős, Büchl Antal, az író nő édesapja egyes szám első személyben meséli el az eseményeket.

Delta bánsgai város a jugoszláv–román határ közelében. Lakóinak többségét a török kiűzése után telepítette be Mária Terézia Németországból. Schiff Júlia ősei is akkor érkeztek Lotaringiából és a Saar-vidékről. A család néhány nemzedék alatt tetemes vagyona tett szert, szinte a város egész főutcája az ő tulajdonukban volt, csakúgy, mint a helyi malom és a vízerőmű, de saját üzletük és földjük is volt. Összetartó, szeretetben élő család volt a Büchl család. Különösen az író nő nagyapja és nagy-nagybátyja között volt kivételes meleg testvéri kapcsolat: „Nem az volt szokatlan, hogy a testvérek minden tervüket együtt valósították meg, hanem inkább az, hogy vagyontukat sose választották külön.” A nagyapa nem munkásai kiszípolozásával halmozta fel vagyonát. Alkalmazottai tisztességes fizetést kaptak, korát megelőzve számos társadalombiztosítási kedvezményt vezetett be: több mint 15 nap betegség után ő állta az orvosi költséget, egy egész utcát, 38 házzal, egyenként 300 öl telekkel hadirokkantoknak, özvegyeknek és szegény sorsúaknak adományozott. A nagyapa

nemcsak tekintélyes vagyont hagyott örökül gyermekeire, hanem emelkedett szellemi végrendeletet is: „Az örökölt és szerzett vagyon ne csak önmagadnak biztosítson nagyobb jólétet, hanem nyújtson embertársaidnak is alkalmat a napi kenyér megszerzéséhez. Nem boldogság az, ha 10, 20 vagy 30 családról gondoskodhatsz, és életművedet segítségükkel megvalósíthatod? A vagyon csak a szünet nélküli munkában leli meg értékét, és mindig úgy kezelendő, hogy bármikor számat adhass róla.” 1944 augusztusában, amikor a visszavonuló német csapatok elérték Dettát, a helyi németek közül sokan csatlakoztak hozzájuk, és elmenekültek, otthagyták nemzedékek szorgalmas munkájának gyümölcsét. A Büchl család maradt. A menekülők akkor még nem sejtették, hogy ők jártak jobban, mert fél év múlva, 1945 januárjában elkezdődött az otthon maradt férfiak deportálása a Szovjetunió kényszermunkatáborába. A dettaiakat az ukrajnai Kagyievka szénbányáinak irtózatos bugyrai nyelték el öt évre. Sokuk kálváriája azonban még ezzel sem ért véget, mert aki túlélte a kavgyievkai poklot, és borzalmas állapotban hazavergődött, azok egy részére újabb öt év deportálás várt.

1951-ben a Tito elleni harc jegyében a Gheorghiu-Dej vezette kommunista párt a határ menti települések lakóit – szerbeket, de főként a németeket – megbízhatatlan elemeknek nyilvánította, és Délkelet-Romániába, a Román-alföld csücskében elterülő, az ország vízben legszegényebb vidékére, a Bărăgan síkságra deportálta. Bărăgan volt a román Hortobágy, de el kell ismernünk, hogy ez a szép nevű sztyeppe – kun-besenyő nyelven a „heves szél országa” – kegyetlenebb hely volt, mint a mi Hortobágyunk. A Büchl család Kagyievkát megúsza, de a román Szibériát, ahol a nyár perzselő, a téli hideg pedig csontig hatol, már nem. Mi volt a bűnük? Semmi! Elmagyarosodott németeknek születtek, és osztályidegenek voltak!

Schiff Júlia tizenegy éves volt, amikor 1951 júniusában egyik éjfélkor a családjá kézzel kapta a határozatot a deportálásról. A hatóságok nagyvonalúak voltak, egy tehervagont bocsátottak a rendelkezésükre és négy órát a bepakolásra. A „nagyvonalú” jelző nem gúnyolódás, hiszen a magyarok egy részének maximum ötvenkilós hátizsákkal kellett elhagynia Szlovákiát. Az író nő családjá „nagy utazásának” történetét meséli el a *Bogáncsos tájban*.

Amikor megérkeztek Bărăganba, kitették őket a kietlen, száraz pusztaság közepén. A házaikat maguknak kellett felépíteniük. Először bútortáskát tákoltak össze, négy bútortáskát volt a négy fal, az azokra ráborított szőnyeg pedig a fedél, így védekeztek a tűző nap és a mindent beborító por ellen. Második „lakásuk” földbe ásott gödör volt, amelyet egy alkalommal a felhőszakadás színültig megtöltött vízzel, és mindenük elázott. Ezután vályogtáskát vetettek, de egyheti munkájuk gyümölcsét, a már száraz téglákat ellopták. A döngölt falú földes vályogház végül októberben készült el. Szalmatető került rá, ami télen hamar beázott, és a mennyezeti vakolat lezuhant. (Eközben a dettai tágas, kényelmes ikerházban az állambiztonságiak rendezkedtek be.)

Összesen 554 családot, 1844 főt telepítettek ide. A telep idővel önálló községi státusra tett szert, és a Bordusani-Noi (Bordusani-Újfalu) hivatalos nevet kapta. Bordusani kényszertáskahely volt, lakói csak tizenöt kilométer átmérőjű körben mozoghattak. A körülmények zordak voltak, a vizet két kilométerről kellett hordani. A napi élelem megszerzése csak nagy nehézségek árán sikerült. Egy alkalommal tíz kilós ládában lekvárt vásároltak, ami igen tartalmas volt: találtak benne rozsdás szöveget, legyet, vastag barna papírdarabokat, sőt döglött mezei egeret is.

A kitelepítetteket összetartó közösséggé kovácsolta a balsors. Az egy vályoglopáson kívül senkinek semmije sem tűnt el, jöllehet hónapokig kint laktak a szabadban. A kitelepítetteket minden hírforrástól elvágták, a posta nem továbbította küldeményeiket, a csomagokat felbontották, megdézsmálták. A helybeli őslakosok sem tudtak semmit a különös jövevényekről. Az egyik azt tudakolta, hogy valóban a koreai háborúban foglyul ejtett koreaiak-e. Ismerős helyzet, ismerős taktika! A Donyec-medencében is azt hitték el a helyi lakossággal, hogy a magyar kényszermunkások német fasiszták, 1956-ban pedig, amikor a szovjet harcokcsizók meglátták a Dunát, azt kérdezték: Ugye, ez a Nílus?

Legnehezebb helyzetben a családfő, a jogász végzettségű Büchl Antal volt, a család fenntartása az ő vállára nehezedett. Kislányát, Júliát sürgősen vakbélműtétre kellett vinni, ezért megszegte az utazási tilalmat. Amikor visszatért a sztyeppe, a helyi milicista letartóztatta, és szabadlábra helyezése feltételül azt szabta, hogy jelentsen a falubeliekről. Büchl Antal nem tört meg, mert mint írja, ha bárkit is beárulna, ez „azt jelentené, hogy önmagamot árulom el”. A megaláztatások közepette egyvalakire mindig számíthatott: a feleségére, akiről himnikus hangon szól: „A nappali meg-

aláztatások után éjjel ismét támaszra lelek az oldalán. Szerelmünk olyan állandó, mint valaha az élet volt Dettán. Nelly az én megtartóerőm.” Nelly valóban nem mindennapi ember volt, és nem mindennapi sors jutott neki osztályrészül. Édesapja, az aradi reáliskolai tanár nem volt hajlandó felesküdni a román államra, ezért Budapestre kellett menekülnie, ahová hamarosan követte felesége, fia és leánya, Nelly is. Az apa összetört az események súlya alatt, és hamarosan meghalt, a család pedig egy évig a Nyugati pályaudvaron vagonlakásban élt. A főváros, a magyar állam nem bírt megbirkózni a menekültáradattal, a gazdasági válsággal, Nelly bátyja sem tudott bejutni sem a főiskolára, állást sem kapott, s végül az idegenlégióba menekült, ahonnan soha nem tért vissza. Az édesanya pedig kisvártatva abba a világba távozott, ahová a férje. Ezen magyar családok ezreinek a tragédiájáról miért nem hallunk semmit? Közbevetőleg jegyzem meg, hogy a „vagonlakások” történetének megírásával száz év elteltével is adós a történettudományunk. A Századok összes számából egy „vagonlakás”-találatot dob ki a kereső! Gyalázat! Az LMBTQ és a szexuális kisebbségek „égető” problémái helyett nem ezzel kellene inkább a szociológiai intézet munkatársainak foglalkozniuk?

Ha a külső világ bezárul, csak a belső világ, a lélek világa marad az embernek. Büchl Antal ezt is megértette: „...még sok időnek kell eltelnie, míg megértjük majd, hogy magunkénak a belső szabadságon kívül semmit se nevezhetünk”. A belső szabadságért azonban folyamatosan meg kellett küzdenie, mert „a sztyeppe lefokozza az embert, itt mindnyájunkat megfosztanak hatalmunktól, elveszik belső öngazolásunkat”. A hatalom pedig éppen a kitelepítettek öngazolását akarta megtörni: „Nap mint nap azt verik belém, hogy a társadalom söpredéke vagyok.” Éppen ezért nagy kegynek számított, hogy egy idő után Büchl Antal lehetőséget kapott rá, hogy a helyi iskolában tanítson. Úgy és azt tanította, amit a körülmények engedtek. Például amikor az alkotmánytani órán azt magyarázta, hogy csak a feudalizmusban és a kapitalizmusban űzték el az embereket az otthonaikból, a tanítványai nem néztek a szemébe. A tanár és a tanítványai is tudták, hogy ez hazugság.

A nehéz külső körülmények okozta bajt még tetézte, hogy a családon belül felütötte fejét a szét húzás, ami nagy fájdalmat okozott az apának. Béla nevű 15 éves fia – annak ellenére, hogy mint bizonytalan elemet kitoloncolták az iskolából – bedőlt a kommunista ideológiának, és ökölbe szorított kézzel apja arcába vágta vélt igazságát: „Nem is csoda, hogy kitelepítettek. Kizsákmányoló voltál. De mi a mi vétkünk?” Az apa higgadtan csak annyit válaszolt, hogy ha a rendszer betartja az ígéreteit, az első sorban fogja vinni a zászlaját. A makacs kamasz oly módon is apja ellen lázadt, hogy nem akart tanulni, inkább melós akart lenni. Büchl Bélának később megjött az esze, elvégezte a zeneakadémiát Bukarestben. 1978-ban kitelepült Münchenbe, gimnáziumi tanárként ment nyugdíjba, s *A bizalmas hír* címmel megírta élete történetét.

Sztálin halála hozta el a megváltást a Büchl családnak. A szovjet diktátor halála után megbukott a Pauker Anna vezetése alatt álló, „pártra kártékony” román csoport, amely a kitelepítéseket is kigyalta, a Tito elleni büntető hadjárat tárgyalanná vált, s a határővezetből deportált emberek fogva tartása is értelmét veszítette. Öt év után a Büchl család visszatérhetett Dettára.

Schiff Júlia nemcsak a kitelepítettek életét tárja elénk könyvében, hanem bemutatja egy gazdag, német gyökereit számon tartó, a magyar államhoz lojális, sváb polgári nagycsalád szokásait is. A letűnt polgári rend letűnt világáról küld híreket. Schiff Júlia szerint konzervatív életvitelüknek három alapelve volt: a templom, a konyha és a gyerek. A családi élet középpontjában a gyerekek voltak, az idősek hátraleptek, ha a gyerekek érdeke úgy kívánta. De Büchlék nem a mai liberális „minden úgy jó, ahogy van” nevelési elvet vallották, a gyerekeket rendre, fegyelemre szoktatták: „A kisebb gyerekek kezüket egymás mellé illesztett ujjakkal a tányér jobb és bal oldalán pihentették, a nagyobbak pedig nem vághattak szüleik szavába.” Lám, a polgári életvitel is nemzetközi volt, hiszen „szemlénk” következő darabjában, Nikolits Andrea könyvében ugyanerről olvashatunk! A „konyha” elve nem szűkült le arra, hogy az anya felügyelte a háztartást. Azt tartották, hogy a „család boldogulása az asszonyon múlik”, a tűzhely melegétől függ. Ezek az elvek át is fedték, át is fonták egymást. Íratlan szabály volt, hogy Büchl Antal dédnagyanyját a vasárnapi mise után mind a hét gyereke meglátogatta. Ebben a szabályban nemcsak a „templom”, a vallásos nevelés elve érvényesült, hanem a szülők feltétlen tisztelete és tekintélye is. A családfő tekintélye kikezdehetetlen volt. Büchl Antal édesapja egyik lányát a vőlegénye előtt pofozta fel, mert félre akarta vezetni: levágatta a haját, és a vacsoránál parókában próbálta megteveszteni az apját.

Dokumentumregénye megírásához Schiff Júlia felhasználta édesapjának, Büchl Antalnak, a kiváló bánási helytörténésznek a feljegyzéseit is. Büchl Antal kilógott a családból, nem fűlt a foga

a gazdálkodáshoz, a vagyongyarapításhoz. Inkább a tudomány vonzotta, ezért került az üllő és a kalapács közé, ezért őrlődött. Tudatában volt, hogy adósa őseinek, hogy jólétét az ő munkájuknak köszönheti, hogy az ősei által felhalmozott vagyont kötelessége megtartani, tovább gyarapítani, folytatni a családi vállalkozásokat, de a szíve máshová húzta. Apja intelmének – „Ne menj el! Neked *itt* kell rendeltetésed betöltened!” – foglya volt. Beletörődött a sorsába, megkötötte az alkalmazkodás és az önmegvalósítás közötti alkuját. Két doktori oklevelet szerzett, s igaz, hogy kellenlenül, de mégis letette a molnármeisteri vizsgát is, hogy továbbvigye a családi vállalkozást, a malmot, s hogy meg tudjon felelni az apai intelmeknek: „Szerezd meg apáid jószágát ahhoz, hogy birtokolhassad is őket.” Büchl Antal félszívvvel engedelmeskedett, s éppen ezért, amikor a családi vagyon elúszott, semmivé foszlott, nem érzett igazi keserűséget.

Büchl Antal keserű élete, őrlődése, meghurcolása, megalázása bomlik ki a *Bogáncsos táj* lapjaiban, de aki elolvassa a Wikipédia róla szóló szócikkét, meggyőződhet József Attila bölcsességéről, hogy milyen óriási különbség van az igaz és a valódi között. A szócikk jó példa rá, hogyan lehet tárgyilagosságnak álcázva elhallgatni, elkendőzni az igazságot, hogyan lehet úgy megírni egy szócikket, hogy valódi legyen, de nem igaz. Vérlázító, ahogyan a szenttelen *valódi* tények elfedik az *igazi* emberi szenvedést, az *igazi* emberi kálváriát.

Az még csak-csak köztudomású, hogy a Ceaușescu-rendszerben üldözték a romániai magyarokat, de a két világháború közötti sorsuk fehér foltja a magyar történelmi közgondolkodásnak, nagyon keveset tudunk róla. Schiff Júlia ehhez is értékes adalékokkal járul hozzá. Egy-egy ilyen eset többet mond el a korról, mint száraz történelmi szakmunkák bőséges tényei. A román állam a ruhában is veszélyt látott! Az 1930-as években fogházbüntetésre (!) ítélték a dettai futballcsapatot, mert piros-fehér-zöld trikót viselt. Büchl Antal felesége pedig azzal követett el „provokációt”, hogy fehér ruháját piros pipacsokkal és zöld levelekkel díszítette. Házkutatás lett a vége.

A német–magyar együttélés évszázadairól is értékes információkkal gazdagodunk. 1849-ben, a forradalom leverése után a német polgárok a legyőzöttek iránti rokonszenvüket úgy fejezték ki, hogy magyar nemzeti viseletben jelentek meg. A kiegyezés éveiről érdekes megfigyelést tesz Schiff Júlia: „A kézművesek és a kereskedők megmaradtak németnek, a nagyra törő tisztviselők és értelmiségiek a magyarsághoz csatlakoztak.” 1891-ben Ferenc József Temesvárra látogatott, s amikor a dettai patikustól rokonsága, nemzetsége felől érdeklődött, az így felelt: „Mi német ajkú magyarok vagyunk, felség!” Ez az asszimilációs folyamat egészen az első világháborúig jellemző volt a bánási német polgárságra, a háború után azonban a disszimiláció útjára lépett. Schiff Júlia könyvében természetesen szóba kerül a Büchl családon belüli identitás és asszimiláció kérdése is. Bár a Schiff család otthon magyarul beszélt, 1940-ben, hogy megvédje a családi vagyont, a szerző már idős és beteg nagyapja csatlakozni kívánt a Német Birodalomhoz, de két gyermeke lebeszélte erről. Ennek következtében egy bánási lap, amikor már horogkeresztes zászló lobogott Dettán, őket is pellengérré állította, mondván, bár német nevük van, nem tudják, hol a helyük.

Schiff Júlia könyvében is előkerül ugyanaz a tabutéma, ami Vladimír Rottnál: a náciizmus vagy a kommunizmus bűnei kiáltanak-e inkább az égre? Schiff Júlia egy óvatos mondatot kockáztatott meg ebben a kérdésben: „Azt viszont nehéz eldönteni, hogy a fajelmélet vagy az osztályharc hívei bizonyultak-e vérszomjasabbaknak.” Az író ekkor már Németországban élt, ahol már egy ilyen kérdésfelvetés is a náciizmus mentegetésének minősült. Talán a dettai Schulhoff Bélát kellett volna erről megkérdezni, akit előbb zsidó származása miatt faji alapon üldöztek, majd osztályellenség lett belőle, és ő is a Bărăganba került.

Büchl Antalt folyton arra intette édesapja, hogy ne menjen el, hogy Dettán maradjon, de amikor 1940-ben, a második bécsi döntés után Románia déli részén magyarellenes megtorlások kezdődtek, addigi elveivel szöges ellentétben azt mondta: „Gyerekek, adjatok mindent el, és menjetek. Itt vége mindennek.” Büchl Antal nem hallgatott az apai intelmekre, Dettán maradt. 1948-ban megvonták tőle ügyvédi igazolványát, mert méltatlannak találták a jog gyakorlására. Ez volt az előjáték Bărăganhoz. Az i-re egy cipészinás, Nicolae Ceaușescu tette fel a pontot, aki harminc évvel később valutáért kiárusította a századok óta Romániában lakó svábokat és százasokat. Büchl Antal is a Ceaușescu-féle nagy embervásár idején, 1978-ban hagyta el szülőföldjét, s telepedett le családtagjaival együtt Münchenben. Schiff Júlia is ott vette fel írói nevét, és teljesítette ki írói pályáját. (*Magyar Napló*, 2017)

EGY JÓ HÁZBÓL VALÓ ÚRILÁNY VISZONTAGSÁGAI, EMIGRÁCIÓJA ÉS HAZATÉRÉSE

Nádasdy Nikolits Andrea: Homokláp és csengőfrász. mégis magyarnak...

Nádasdy Nikolits Andreának is egyetlen „bűne” volt – a származása. Vagyonos konzervatív családban látta meg a napvilágot. Anyai nagyapja ötezer holdas földbirtokos volt, két kastély tulajdonosa. Apai nagyapja Erdélyben volt képviselő, édesapja pedig előbb pénzügyminisztériumi tisztviselőként dolgozott, majd ő töltötte be Pécs, később egész Baranya vármegye főispáni tisztét. Nikolits Andrea gondos nevelést kapott, osztrák nevelőnőtől szívta magába a német nyelvet, a családi úszómedencében tanult meg úszni, nagyapja lovain pedig lovagolni. Az előkelő társadalmi helyzet és az anyagi bőség azonban sem arisztokratikus elzárkózottságot, sem úri gőgöt nem szült náluk, a családban demokratikus szellem uralkodott. Nikolits Andrea együtt játszott a falusi gyerekekkel. A paraszti környezet iránti vonzalmát személyes indítékkal is magyarázta: „Talán azért szeretem annyira a magyar parasztot, mert a nagyapám ősei is azok voltak. Szorgalmas, tisztességes és okos fajta, a Kunhalmok világában, Jász-Nagykun-Szolnok megyében.”

Nicolits Andrea nem rejti véka alá, hogy ifjúi éveiben az úrilányok felhőtlen életét élte, amit szeretett, azt szívesen tanulta, de egyébként fontosabb volt neki a szórakozás. Mint a többi fiatal, élvezte az életet, követte a divatot. Olykor az ostoba „divatot” is – dohányzott. Erről egyébként ma, a dohányzás elleni alibi-kampányok idején már-már hihetetlenül hangzó kijelentést tett: „Akkoriban mindenki dohányzott, ugyanis nem tudtuk még, hogy mennyire egészségtelen szokás, csak azt, hogy drága és bűdös.”

Ezt a gondtalan életet az 1948-as kommunista hatalomátvétel szakította félbe. Családjá esetében minden a kommunista forгатókönyv szerint alakult, mind az apai, mind az anyai ág a népi demokrácia ellenségének minősült, lakolniuk kellett elődeik „bűneiért”, hogy uraknak születtek. Az államosítás örve alatt, a „jogos” osztályharc jegyében a családot kifosztották, javából kisemmiszték. A tizenöt éves Nicolits Andrea józanul felmérte, hogy csak kára származhat belőle, ha továbbra is az Orsolya-nővéreknél tanul, ezért protekcióval átment az Iparrajziskolába. Az ottani „pártos” légkört azonban nehezen viselte, és otthagya. Ezután úgy boldogult, ahogy tudott: dolgozott selyemfestőként, javított irodagépeket, később énekléssel kereste a kenyerét: bárókban, éjszakai szórakozóhelyeken lépett fel. Bár egy idő után a szólókarrierje is kibontakozott, a szülei nem voltak elragadtatva a foglalkozásától. Hogy is lettek volna, amikor az éjszakai életet élő Nicolits Andreának ekkor már egy kislányról is gondoskodnia kellett. Önéletrajzot, emlékeztést sokféleképpen lehet írni – érdekesen, unalmasan, tényszerűen, színesen stb. –, de a legfontosabb az őszinteség. Nicolits Andrea könyvének az őszinteség az egyik legfőbb erénye: vállalja esendőségeit, botlásait, hibáit is. Nyíltan beszél az első éjszakáról, amit férfival töltött, s arról is, hogy kilenc hónappal később élete egyik legnehezebb pillanata volt, amikor az egyébként is gondoktól gyötört szüleivel – 1953-at írtak –, akik akkor egy földes parasztházban húzták meg magukat, közölnie kellett, hogy gyermeket vár. A szülők nem repeszték a hír hallatán, de nem hagyták cserben lányukat, erejükhez mérten próbáltak segíteni. Szerencséjére, gyermekének apja nem habozott feleségül venni. A kisbaba megnehezítette a kamaszkort épphogy csak maga mögött hagyó énekesnő életét, de ő ennek ellenére szívet melengetően vallott az anyai hivatásról: „Még húszéves sem voltam, amikor megadatott nekem, hogy egy nő számára a legnagyobb feladatnak elegendő tehettem.” Ezzel a nem éppen genderkompatibilis hitvallásával összhangban a gyereknevelési elvei is „földhözragadtak”, konzervatívok voltak: „léteztek az állami bölcsődék, de én inkább meghaltam volna, mint hogy az én gyermekemet kiszolgáltassam ezeknek a tömeg-agyomosodáknak, ahol majd az első szava esetleg az lesz, hogy »elvtársnő«”.

Nicolits Andrea nevelési elvei a két világháború közötti úri réteg értékrendjét tükrözik, amelyekbe a könyv bepillantás enged, s amelyektől a liberális ideológián felcseperedett mai nemzedéknek nyilván égnek áll a haja. Például, a jólneveltséghez hozzátartozott, hogy a gyerekeknek, ha nem kérdezték őket, az asztalnál nem volt szabad beszélniük, röhögniük meg főleg nem. Ez a szertartásosság, merevség azonban még csak hagyján, voltak ennél még „szörnyűbb” dolgok is. Ha időnként a bátyjával valami disznóságot követtek el, kaptak „egy jól irányzott fülest, ami még mindig jobban esett, mint a prédikáció...” A szülő-gyermek viszony sem olyan pajtáskodó volt, mint ma, Nicolitséknál a gyerekek magázták a szüleiket.

Nem meglepő, hogy egy olyan sugárzóan szép, vonzó hölgy életében, mint Nikolits Andrea volt, kitüntetett szerepet játszottak a fiúk, férfiak. „Mit ér az élet szerelem nélkül?” – kérdezi. Könyve szerelmeinek története is. Gyengéden, tisztelettel, olykor a letűnt idők, az elröppent ifjúság iránti nosztalgiaiával ír kamaszkori és felnőtt kapcsolatairól. Végigkövetjük gyermekből felnőtté érése folyamatát, és meghitt, bájos történeteket oszt meg velünk. Egyszer elkövette azt a szentségtörést, hogy kettesben tartózkodott egy fiúval a lakásukban, a szülei pedig a vártnál korábban hazajöttek. Az ifjú lovag, hogy ne hozza kínos helyzetbe szíve választottját, kiugrott a harmadik szinten levő lépcsőházi ablakon a sötét éjszakába – megúszta a zuhanást, haja szála sem görbült meg. Pilinszky fogalmazta meg legtalálébban, amit egyébként mindannyian megtapasztaltunk már, hogy „milliárd közlés lehetséges / két test között, / anélkül, hogy találkoznának”. Tudjuk ezt mindannyian, mégis döbbenetes, amit Nikolits Andrea elmesél. Egy időben gyakran látott egy fiút a villamoson, akivel a megismerkedésig nem, csak a szemezésig jutott el. Ötvennégy év (!) múlva sodorta őket össze a vak sors, és Nikolits Andrea felismerte a hajdani ismeretlent.

Életének, mint nemzedéke legtöbb tagjának, az 1956-os forradalom csodája volt a sorsfordító eseménye. Ő is élő tanú rá, hogy a forradalmi események a hétköznapiakat is gyökeresen átalakították: „Golyók füttyültek mellettünk, távolabbról robbanásokat hallottunk. Aztán meg vészjósoló, süket csend következett. Néhány almát vittem egy hálószatyorban. Az egyik átbújt a lyukon, és kigurult az úttest közepére. A semmiből előtűnt egy ismeretlen, munkáskinézésű férfi, utánaszaladt, felszedte és udvariasan átnyújtotta nekem. Ez döbbenetes volt, hiszen alig egy héttel azelőtt még senki sem figyelt oda a másik emberre...” A kommunisták az osztályharc kiélezésével az ország, a nemzet megosztására törekedtek, de '56 pár nap alatt semmivé foszlatta a munkájukat, a forradalom egy-egybe kovácsolta a magyarságot: „A parasztok szekereken hordták a kenyert, baromfit stb., és fillérekért osztogatták a kiéhezett lakosságnak, sőt, ingyen is, ha nem volt pénzünk. Ezt nem kellene elfelejteni! Ezek az emberek önfeláldozóan segítettek, ahogy tudtak! A betört kirakatokból eltűnt az áru, de a készpénz, amit az emberek otthagytak cserébe, ott hevert a sarokban, senki nem nyúlt hozzá!” Ezt valóban nem szabad elfelejteni, sőt, ezt kötelező tananyagká kell tenni, terjeszteni kell külföldön is, hogy a nagyvilág is ízelítőt kapjon a magyar forradalom tisztaságából. Főleg most van erre égetően szükség, amikor a külföldi sajtóban naponta sárral dobálják hazánkat, válogatott hazugságokat terjesztenek rólunk.

Nicolits Andrea egy volt a mintegy kétszázezer honfitársunk közül, aki a forradalom leverése után elhagyta az országot. Huszonhárom éves volt. 1956 decemberében, nem kis veszélyt vállalva szökött át az osztrák–magyar határon. A szenteste már Bécsben érte: „Karácsonykor elénekeltük a »Mennyből az angyalt« és a Himnuszt, és bőgtünk.” Magány és bizonytalanság kínozza, éppen ezért több mint fél évszázad távlatából is emlékszik a legapróbb emberi gesztusokra is, főleg arra az öregasszonyra, aki sült gesztenyét árult az utcán, s aki a papírzacskó aljára visszacsempészte a gesztenyéért járó kétschillingest. Az akkori magyar menekülteknek nem voltak olyan jogaik, mint a mai gazdasági menekülteknek, türelmesen várniuk kellett, amíg ügyük sorra került. Nicolits Andrea három hónapig időzött Bécsben, több ízben is járt az amerikai követségen, de nem kapott bevándorlási engedélyt. Mivel nem utazhatott Amerikába, Franciaországba ment tovább, egy távoli rokonánál, Apponyi Virginiánál, I. Zogu albán király hűgánál vezette a háztartást. Egy családi összejövetel alkalmával magával a királlyal is találkozott.

Nyugaton fontos élményekre tett szert. Megtapasztalhatta a megfoghatatlan, de valamilyen formában mégis tetten érhető népjellemet. Tapintatosan megerősíti, ami a köztudatban van, hogy „a franciák tisztasági mércéje eltért a mienktől...” Következő állomása Svájc volt. Az alpesi ország lakóiról bennünk élő sztereotípiákat – zárkóztak, kimérten udvariasak – sem cáfolja: „A svájciakkal nekem nem sikerült közeli kapcsolatot teremtenem. Egészen más volt a mentalitásuk.”

Ötévnyi európai vándorlás után rajongásig szeretett bátyja unszolására újra amerikai vízumért folyamodott. Sikerral járt, 1961. augusztus 1-jén ért földet New Yorkban. Az európaiától teljesen eltérő világba csöppent, ahol „nem azt nézték, hogy ki milyen végzettségű, hanem azt, hogy mire képes”. Meg kellett tanulnia, hogy az életben csakis magára számíthat, de mégsem érezte magát idegen földön, mert „szinte nincs is olyan ember New Yorkban, akinek valakije ne lett volna magyar”.

Nicolits Andrea nem történész, történelmi ismereteit főként személyes tapasztalataiból és beszélgetéseiből merítette, s csak másodsorban könyvekből. Jellemző rá, hogy higgadtan, józanul igyekszik árnyalni az egyoldalú véleményeket, igyekszik láttatni az érem mindkét oldalát. „Haladó”

körökben manapság is megszokott dolog a Horthy-korszakot a maga teljes egészében diktatórikusnak, fasisztának, antiszemitának feltüntetni. Gyakran elhangzó vád, hogy a magyar civil társadalom passzivitásával segédkezett a zsidóság deportálásában. Közben elsikkad az a történelmi tény, hogy Magyarországon csak a német megszállás után vált tragikussá a helyzet, de még akkor is sok tisztviselő bátran kiállt az üldözöttek mellett. Többek között Nikolits Andrea édesapja is, aminek meg is itta a levét: letartóztatták, és német koncentrációs táborba a Mecsekbe vitték. Nikolits Andrea ehhez mindössze azt fűzi hozzá: „Nem kellett zsidónak lenni ahhoz, hogy internáljanak valakit.” A *Homokláp...* a megszálló németekről közkézen forgó sablonos képet is finomítja. Ők se voltak mindannyian gyilkosok, náci vadállatok. Nikolits Andrea édesapja egy emberséges német táborparancsnoknak köszönhette az életét, aki engedte megszökni. Sőt, a második világháborús szovjet hadsereget sem fehérben-feketében láttatja. Átélté Pécs megszállását, tudott a nőekkel való erőszakosságokról, a részeg randalírozásokról, megtapasztalta a fürdőszobák, a vécé nem „szakszerű” használatát stb., de mindehhez megértően hozzáteszi, hogy a „megszálló katonaságot általában nem lehet összetéveszteni a Grál-lovagokkal. Harcoltak, fáztak, éheztek, megsebesültek és meghaltak. Célbaérésük után elégtételt követeltek.”

Persze, Nikolits Andrea könyvének, mint minden könyvnek, vannak vitatható megállapításai is. Tényként említi a Rákosi-rendszerben az ÁVH által működtetett emberdarálót, amellyel állítólag a Dunába darálták az embereket. Dézsy Zoltán 1994-es *Pincebörtön* című dokumentumfilmjében szóba kerül, Wittner Mária '56-os halálraítélt pedig azt állította, hogy személyesen beszélt azzal a műegyetemistával, aki a darálót tervezte, sőt, maga a tervezőmérnök is előkerült. Ennek ellenére máig sem tudjuk teljes biztonsággal, hogy ez legenda-e vagy valóság.

Nicolits Andrea családja és ő maga is a kommunizmus áldozata, ezért érezhetően bántja az igazságérzetét, hogy a nácizmus áldozataihoz képest ő csak másodrendű áldozat. A kommunizmust és a nácizmust összehasonlítva ugyanazt vallja, mint Vladimir Rott, és bátran szembe mer szállni a tabukkal: „Nagyon szeretnék elhithetni velünk, hogy a kommunizmus jobb és emberségesebb volt a nácizmusnál. Ez szemenszedett hazugság. Egyik kutya, másik eb. Csakhogy a nácizmus rövid ideig tartott, a bolsevizmus viszont hosszú évtizedeken át. [...] Nem mondom, hogy a holokauszt emlékét le kell kicsinyelni, csupán azt állítom, hogy a kommunizmus áldozatai semmivel sem jártak jobban.” Érveikhez később még hozzáteszi, hogy „Sztálin kétszer annyi embert pusztított el, mint Hitler, csak ezt nem kötötték az orrukra”.

Nicolits Andrea már franciaországi éveiben felfigyelt rá, hogy a Nyugat, mivel nem tapasztalta meg a saját bőrén, másként tekint a szocializmusra, mint ő és a többi kárvallott. Nem baloldali körökben világszerte visszatetszést szült, amikor Yves Montand, a világhírű sanzonénekes 1956 decemberében, közvetlenül a magyar forradalom leverése után koncertsorozatot adott Moszkvában. Nicolits Andrea Yves Montand és felesége, Simone Signoret korabeli megnyilatkozásai és saját élményei hatására vetette papírra ma is érvényes gondolatát: „Mentsen meg az Isten a szalonkommunistáktól!”

Bár Amerikában megtalálta a számítását, szerencsésen alakult az élete, utazhatott, társra lelt, Magyarországot sohasem feledte el: „Az ember huszonhárom év tapasztalatát, a szülői házat, iskoláit, az első nagy szerelmet, a barátokat nem törölheti ki a tudatából. Ami az önazonosságát jelenti, azt, hogy magyar, és Magyarország a hazája, soha nem feledheti el.” Amint alkalom kínálkozott rá, azonnal hazautazott. Első látogatása különösen fájdalmas és felkavaró volt. Amikor a repülőgépből megpillantotta a Dunát, és közeledett Budapest felé, fizikai rosszul lett fogta el, a szíve majd kiugrott a helyéről, a térde remegett. A rendszerváltozás után, 1996-ban végleg hazaköltözött, mert „én százszázalékosan magyar érzelmű maradtam mindvégig”. A hazaszeretet egy pillanatra sem hunyt ki benne, megható a ragaszkodása Magyarországhoz. Életérzését, helyzetét könyve mottója, József Attila versrészlete szívbemarkolóan fejezi ki: „S mégis magyarnak számkivetve, / lelkem sikoltva megriad – / édes Hazám, fogadj szívedbe, / hadd legyenek hűséges fiad!”

Nicolits Andrea kitartott hazája mellett, külföldi és honi magyarok egyaránt példát vehetnek róla. Érdekes, fordulatot, rokonszenves dokumentumregénye utolsó mondatával nemcsak a jelennek, hanem a jövő nemzedékeinek is üzen: „nekünk mindent el kell követnünk, hogy az országot és a nemzetet kihúzzuk a kátyúból. Mindnyájunknak ezt kell kitűzni célul. Soha nem adom fel a reményt.” (*Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút, 2017*)

TANULSÁGOK, KÖVETKEZTETÉSEK

A mundér becsületét védő baloldali körökben közhelynek számít, hogy a szocializmus elméletével és gyakorlatával Lenin idejében még minden rendben volt, csak aztán jött a „kaukázusi postarabló”, és kisiklatta a fényes jövő felé száguldó vörös expresszt. Aki azonban egy kicsit is tájékozottabb, és tegyük hozzá, tisztességesebb, tudja, hogy Lenin lelkes híve volt a forradalmi terrornak, a burzsoázia felszámolása már az ő életében elkezdődött. Nem csupán az eszmét a gyakorlatban megvalósítani igyekvő kommunista diktátorokban, nem Sztálinban vagy Fidel Castróban van a hiba, hanem magában az eszmében. Martin Lacisz, a Cseka első vezetőinek egyike már 1918 novemberében, tehát még Lenin életében imígyen okította beosztottait: „Mi nem egyes személyek ellen viselünk háborút. Mi a burzsoáziát mint osztályt irtjuk ki. A nyomozás során ne kutassanak anyag és bizonyítékok után, hogy a vádlott *tettel* vagy *szóval* mit követett el a szovjethatalom ellen. Az első kérdés, amit fel kell neki tenniük, az, hogy melyik társadalmi osztályhoz tartozik, milyen származású, milyen nevelésben, oktatásban részesült, vagy mi a foglalkozása. Ezek a kérdések kell, hogy meghatározzák a vádlott sorsát. Ez a »vörös terror értelme és lényege«.”³

A kommunisták ugyanúgy, mint a nácik, nem bűneik, vétkeik, szabálysértéseik miatt büntették meg az embereket, hanem származásuk, társadalmi helyzetük miatt. Pedig arról, hogy ki milyen társadalmi közegbe születik, ugyanúgy nem tehet, mint a borszínéről. Ma világszerte az egyik leg súlyosabb bűnnek számít, ha valakit bőrszíne, faji hovatarozása miatt hátrány ér. Ez valóban tűrhetetlen botrány, de az sem kisebb, hogy valakinek a társadalmi helyzete miatt tették tönkre az életét. El kell érni, hogy a kommunisták által származásuk, társadalmi helyzetük miatt kivégzettek, meghurcoltak, a kulákok, a kitelepített, vagyonától megfosztott polgárság, az arisztokrácia, a kitelepített németek, a málenkij robotra elhurcolt civilek szenvedéstörténete is része legyen a közbeszédnek, hogy a kommunizmus áldozatai ne legyenek másodrendű áldozatok.

JEGYZETEK

¹ Rózsás János, *Keserű ifjúság*, Szabad Tér, Budapest, 1989, II, 128.

² Belügyminisztérium

³ Мельгунов, С. П., *Красный террор в России 1918–1923*, С. П. „ПУИКО”, „PS”, Москва, 1990, 44.

